FALSAFA

UDK: 1:2 **DOI: 10.56292/SJFSU/vol29_iss3/a76**

XOJA AHROR VALIY QARAShLARIDA ILOHIY MUHABBAT TUShUNChASINING FALSAFIY TAHLILI

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ КОНЦЕПЦИИ БОЖЕСТВЕННОЙ ЛЮБВИ ВО ВЗГЛЯДАХ ХОДЖИ АХРОРА ВАЛИ

PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF THE DIVINE LOVE IN THE VIEWS OF KHOJA AHROR VALI

Xolidaxon Xolikovna Raxmatova[1]

[1]**Xolidaxon Xolikovna Raxmatova** – Buxoro davlat pedagogika instituti Ijtimoiy fanlar kafedrasi dotsenti, falsafa fanlari nomzodi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Xoja Ahror Valiy ma'naviy merosining Xuroson tasavvuf maktabini asoschisi yirik mutasavvif Abu Said Abul Xayr (vaf. 440/1048) bilan bog'liq jihatlarini o'rganilgan. Xoja Ahror Valiyning "Risolai Havroiyya" (Hurlar risolasi) asari Abu Said Abul Xayr tomonidan yozilgan, bemor kishiga o'qilsa sharofatli hisoblangan va shuning uchun juda ko'p kishi tomonidan sharh etilgan ruboiyning tahliliga bag'ishlangan.

Аннотация

В данной статье рассматриваются аспекты духовного наследия Ходжи Ахрара Вали, связанные с великим мистиком Абу Саидом Абул Хаиром (ум. 440/1048), основателем Хорасанской школы мистицизма. «Рисалаи Хавройя» («Трактат о хуррах») Ходжи Ахрара Вали посвящен анализу рубаи, написанного Абу Саидом Абул Хаиром, который считался благоприятным при чтении больному человеку и поэтому комментировался многими людми.

Abstract

This article discusses aspects of the spiritual heritage of Khoja Akhrar Vali associated with the great mystic Abu Said Abul Khair (d. 440/1048), the founder of the Khorasan school of mysticism. "Risalai Khavroya" ("Treatise on Khurrah") by Khoja Ahrar Vali is devoted to the analysis of the rubaiyat written by Abu Said Abul Khair, which was considered favorable when reading to a sick person and therefore was commented on by many people.

Kalit so'zlar: *Naqshbandiya ta'limoti, Xoja Ahror Valiy, mutasavvif, Abu Said Abul Xayr, hurlar, rizvon, koinot, mushohada, inson ruhi.*

Ключевые слова: *Учение Накшбандия, Ходжа Ахрар Вали, мистицизм, Абу Саид Абул Хайр, Хавраия, ризван, вселенная, наблюдателност, человеческий дух.*

Key words: *Teachings of Naqshbandia, Khoja Ahrar Vali, mysticism, Abu Said Abul Khair, Khavria, rizvan, universe, observation, human spirit.*

KIRISH

XV asrning ikkinchi yarmida Xoja Ahrorning mamlakat siyosiy, iktisodiy va madaniy-ma'naviy hayotidagi mavqei kuchaygan, mutasavvif naqshbandiya tariqatini nazariy jihatdan boyitibgina qolmay, balki undagi «dast ba kor, dil ba Yor» - «qo'l mehnatda, dil Allox yodi bilan band bo'lsin», degan shiorini amaliyotga joriy etgan. Mazkur yo'nalishda Xoja Ahror Valiy bir necha asarlar yozgani xam ma'lum. «Risolai Havroiyya» («Hurlar xakida risola») Shayx Abu Sa'id Abulxayrga (XI asr) tegishli bir tasavvufiy ruboiy sharhiga bag'ishlangan: «Risolai Volidiyya» («Otaga atalgan risola»), tasavvufiy risola (Xoja Ahror uni o'z otasining iltimosiga ko'ra yozgan), «Faqarot ul-orifiyn» («Oriflar hayotidan lavhalar») naqshbandiya tariqatining nazariy tahlilini o'z ichiga olgan. Xoja Ahror o'z risolasida Shayx Abusaidning ruboiysidagi badiiy obrazlar tasavvufiy ma'nolarini muhokama qilgan. Avvalo, bu ruboiyni bemor tepasida o'qishdan maqsad muhabbatli kishilarning sururiga sabab bo'lish ekanini ta'kidlagan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Xoja Ahror Valiyning "Risolai Havroiyya" (Hurlar risolasi) va mutaqaddamin va mutaaxxirin mashoyixlar naqli bilan bog'liq 52 ta rashhalarining 39-chisi(8, 352) Abu Said Abul Xayr ijodini tahlili bilan bog'liq. Xoja Ahror Valiyning "Risolai Havroiyya" – asarining nusxalari O'z FA Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondida saqlanmoqda.(2, 23)

"Risolai Havroiyya" (Hurlar risolasi) Abu Said Abul Xayr tomonidan yozilgan, bemor kishiga o'qilsa sharofatli hisoblangan va shuning uchun juda ko'p kishi tomonidan sharh etilgan ruboiyning tahliliga bag'ishlangan. Chunki ilgarigi sharhlar Xoja Ahrorni qoniqtirmagan va o'zi bu ruboiyni tahlil

etish maqsadida “Hurlar risolasi” nomi bilan mo‘jazgina, lekin boy tasavvufiy mazmunni o‘ziga olgan asarni yozgan.

“Risolai Havroiyya”da Abu Said Abul Xayrning quyidagi mashhur ruboiysini Xoja Ahror sharhlab, o‘zining insonga oid qarashlarini bayon etadi:

Huro ba nazzorai nigoram saf zad,
Rizvon z-taajjub kafi xud bar kaf zad.
On xoli siyah bar on ruxon mutraf zad,
Abdol zi biym chang bar mus’haf zad. (383, 12)

Bu ruboiyning asosiy so‘zlariga Xoja Ahror tomonidan sharh va izohlar berilgan. Shular asosida ruboiyni o‘zbek tilidagi tabdilini quyida keltiramiz. Xoja Ahror “Risolai Havroiyya” asarining boshida, sharhlardan oldin inson haqida fikr yuritadi. U insonni tana va ruhdan iborat ilohiy mavjudot sifatida ko‘rib tahlil etadi. Ruhlarni Haq o‘z Jamolini muhoshadasi uchun yaratgan, deydi Xoja Ahror. Ruh tanaga kirganda o‘z asli Haq Jamolidan hijoblar bilan to‘siladi. Ammo asl holatda inson ruhida Haq Jamoli bilan muhabbat va unsiyat hosil bo‘ladi. Jaloliddin Rumiy aytganidek, nay aslidan uzilib yana unga yetish uchun nola qilganidek, inson ruhi doimo asliga tomon intiladi. Lekin ruhlar asl holatlariga qaytishga intilsalar ham, xohlasalar ham taqdir taqozosi bilan qayta olmaydilar. Odam (alayhissalom) qancha Jamolga intilsa ham farzandlari, badan bog‘lanishlari tufayli hijob-pardalar hosil bo‘lganini misol tariqasida Xoja Ahror yozadi.

NATIJALAR

Xoja Ahror insonlarni ikki toifaga bo‘ladi. Biri bog‘lanishi va taalluqlar pardasiga o‘ralib o‘z aslini unutib, kufru isyon yo‘liga o‘tadi. Ikkinchi qism payg‘ambar va valiylar yordami bilan aslini xotirlaydi va iymon nuri bilan munavvar bo‘ladi. Natijada Haq Jamolini hech unutmaganlaridek ularda kuchli ishtiyoq paydo bo‘ladi. “Muhabbat otashi ularning dillarida shunday o‘rnashdiki, bu otash o‘shal Jamol mushohada yodisiz taskin topmaydi. Agar bu otash ularni qattiq kuydirsayam, lekin bu otashsiz turolmaydilar.”(22, 12). Ikkinchi toifa- nurli, iymonli, komil insonlar uchun o‘lim asl bilan bog‘lanish, visol sururidir. Shuning uchun o‘lim haqida gapirganda ular shod bo‘ladilar. Xoja Ahror yozadi: “Ular shunday toifaki, biror zahmat-bemorlik yetganda ularga bir kishi shu holatlarida o‘lim haqida gapirsa, ular shod bo‘ladilar, zero, biladilarki, o‘shal Jamol mushohadasini topish o‘limsiz hosil bo‘lmaydi.” (23, 12) Bu xabardan shod bo‘lgan bemorning badaniga ham yengillik, hosil bo‘ladi, deb yozadi Xoja Ahror “Haqiqiy Jamol mushohadasi lazzati bu olamdan o‘tgandan keyin bo‘ladi” – deb Xoja Ahror payg‘ambarimiz Muhammad (sallallohi alayhi vasallam)ni “kim Menga Safar oyining chiqqanidan xabar bersa, Men unga Jannat bashoratini qilaman” hadisi orqali bu fikrni isbot etadi.

Xoja Ahror “o‘limni eslash ulug‘larning shodligi” ekanini, yuqorida tilga olgan Abu Said Abul Xayrning ruboiysi shu ma’noda bo‘lganligi uchun bemorga muhabbat sururini, Haqqa qaytish zavqu shavqini berishini aytib, har bir ruboiydagi asosiy tushunchani izohlaydi. Xoja Ahror aslini esda tutgan, Ilohiy Jamol ishqida kuyib, unga yetishishni orzu qilayotgan komil inson bemorlik holatiga nisbatan o‘z sharhini yozadi.

Xoja Ahror ruboiyni boshidagi “Huro” so‘zi hurlar va farishtalarni anglatishini yozadiki, ular o‘layotgan ilohiy ishqda kuygan bemor boshiga kelib saf tortib, uni kuzatib turadilar. Birinchi qatordagi “nigor” Xoja Ahror fikricha mahbublik maqomidagi inson ruhi. Qur’oni Karimdagi Moida surasining 54-oyati - “U ularni yaxshi ko‘radi, ular ham uni yaxshi ko‘radilar”ni Xoja Ahror asos sifatida keltiradi. Abul Said Abul Xayr ruboiysining birinchi qatori Xoja Ahror sharhi bilan quyidagi ma’no oladi:

Hurlar, farishtalar mahbublik maqomidagi ruh – nigoroni kuzatib, nazzora etib, saf tortdilar. Xoja Ahror bu holat mahbublik maqomidagi insonda bo‘ladi deb ta’kid etadi.

MUHOKAMA

Ruboiyning ikkinchi qatoridagi “Rizvon”-dan murod esa dil bog‘i (jannat)ni qo‘riqlovchi aqldir,” deb Xoja Ahror dilni jannat bilan qiyoslaydi, “Ammo dil behishtga tabiat do‘zaxidan o‘tmaguncha yetmaydi” deb, Xoja Ahror ruh tanaga kirib, moddiy olam, shahodat olamida o‘z o‘rnini topib, bandalikni o‘rniga keltirganidagina qalb jannatga aylanishini yozib, moddiy olamdagi pokiza hayot kechirish ruh kamoloti uchun naqadar muhimligini ta’kid etadi. “Taajjub” so‘zini Xoja Ahror qalbni o‘zidan uzoq narsalarni bilib qolishi va bu esa aqlni hayratga tushishiga sabab ekanligini aytadi. Bundan kelib chiqib Abu Said Abul Xayr ruboiysini ikkinchi qatorini shu mazmunda tabdil etish mumkin:

Rizvon – qalb, dil jannatini qo‘riqlovchi aql (qalbni) ogohligidan taajjubga tushib, o‘z kaftini kaftiga urdi. Bu holat hayratdan lol bo‘lgan paytda insonga beixtiyor sodir bo‘ladi. Bu go‘zal holat aqlni lol etgan, hayratga solgan. Bu bilan Xoja Ahror qalbni ko‘rishni, anglash, dark etish darajasini cheksizligi va aqlni bilish darajasi chegaralanganligini ham ta’kid etmoqda.

Xoja Ahror ruboiyni uchinchi qatoridagi “xoli siyox” – qora xolni o‘lim vaqtida zuhurga keladigan xorlik, mazallat va kamtarliklar, deb sharh etadi. Shu qatorda “mutraf” so‘zi bor. Uni mazmuni “yuzni yopuvchi parda, hijob”(776, 15) -dir. Sharh va izohlar bilan ruboiyni uchinchi qatorini shunday mazmunda yozish mumkin:

O‘shal qora xol – o‘lim holati, ruhlar uchun hijob, pardani olib tashladi. (Ularga vasl bilan qo‘shilish uchun imkon berdi.)

Shuning uchun bo‘lsa kerak tasavvuf ahli “o‘limdan oldin o‘lmoq”ni istaydilar. Shuning uchun bo‘lsa kerak Bahouddin Naqshband: “Gar bimirem hech motam ne”, ya’ni “agar biz o‘lsak motam emas” – deb ta’kid etganlar.

Ruboiy to‘rtinchi qatoridagi “Abdol” va “Mus’haf”ni Xoja Ahror quyidagicha sharh etgan: “Abdoldan maqsad nafsoniy quvvatdurki, inson mohiyatida har xil o‘zgarishlar yasaydigan narsadir. Mus’hafdan murod esa Kull mazhari, jamlik nusxasi bo‘lgan inson haqiqatidir.” (383, 15)

“Abdol” – Xudoga yaqin, xudoning xos kishilari bo‘lib, ular yetmish kishidan iborat.” Xoja Ahror shu yetmish quvvatni insonni botinida mavjudligini aytadi. Mus’haf – Qur’oni Karimni ham shu nom bilan ataydilar. Bu yerda Mus’haf – Qur’on qanday Olloh kalomi bo‘lib, butun Olam mohiyatini aks ettirsa, inson ham – Mus’haf – Olloh-Kullning zohir bo‘ladigan joyi, jam’ maqomidagi nusxa bo‘lib, uni Xoja Ahror inson haqiqati deydi. U yerda Qur’oni Karimdagi “Fussilot” surasidagi 53 oyatni keltirib, uni izohida yozilgan va inson mohiyatini ochib beradigan quyidagi ruboiyni keltiradi:

Ey nusxai nomai ilohi, ki tui,
Va ey oynai jamoli shohi, ki tui.
Berun zi tu nest, har chi dar olam hast,
Dar xud bitalab, har on chi xohi, ki tui.
Mazmuni:
Ey ilohiy noma nusxasi, sensan,
Ey Shoh jamoli ko‘zgusi, sensan.
Olamda nima bor bo‘lsa, senda bordir,
O‘zingdan talab qil, har nima istasang, o‘zingsan.

Abu Said Abul Xayr ruboiysini to‘rtinchi qatorida “chang solish”ni Xoja Ahror “o‘zlarining rutbasi pasayib, ruh martabasi oliy bo‘lganligidan ruhga yopishishdir”– deydi. Umuman ruboiyni to‘rtinchi qatorini quyidagicha tabdil etish mumkin:

(O‘lim holatida ruhiy olam sururini ko‘rib) abdol – barcha nafsoniy quvvatlar qo‘rqib, asl mohiyat, inson haqiqati bo‘lgan Mus’hafga yopishdilar. Xoja Ahrorning Abu Said Abul Xayr ruboiysini sharh, izoh, tahlilidan ma’lum bo‘ladiki, inson kamoloti, haqiqiy asl mohiyatni topish, ilohiy ishq ila mahbublik maqomiga yuksalish uchun o‘limni eslash, “robitai mavt”[66]ning ahamiyati kattadir, foniy va boqiy, o‘zgaruvchan va abadiy narsalarni bilish inson uchun muhimdir. Xoja Ahrorning bu sharhlari Alisher Navoiyning quyidagi mashhur misralari bilan hamohangdir:

O‘z vujudingni tafakkur aylagil,
Har na istarsen, o‘zingdan istag‘il.

Xoja Ahror rashhalari tufayli biz yana bir bor tasavvufga berilgan ta’riflarning eng yaxshisini angladik. Darhaqiqat, vaqt qadrini bilish har nafas, har onni to‘g‘ri o‘z o‘rniga sarflash jamiyat va inson kamoloti uchun zarur.

XULOSA

Xulosa qilib aytish mumkinki, Xoja Ahror Valiyning Abu Said Abul Xayr ruboiysining sharhiga doir asari va tasavvufga oid hikmatli so‘zini ifodalovchi rashhasi uning inson, inson mohiyati, haqiqiy inson, ruh, tana, o‘lim, ilohiy ishqga oid tasavvufiy tushunchalarini anglashga imkon beradi. Bularni anglash Xoja Ahror shaxsiyatini chuqurroq bilish imkonini beradi.

[66] Робитаи мавт – Нақшбандия тариқатидаги ўлим билан боғланиш ҳолатига мансуб амалиёт.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Бертелс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – Москва: Наука, 1965
2. Бобохонов Ш., Мансур А. Нақшбандийя тариқатига оид қўлёзмалар фиҳристи. Т.: Мовароуннаҳр, 1993. 22-23-бетлар.
3. Knish A.D. Musulmon tasavvufi. - Tarjimon Qodirqul Ro‘zmatzoda-Toshkent, “Fan ziyosi” nashriyoti, 2022.-448 b.
4. Komilov N. Tasavvuf. Toshkent: “Movarounnahr"- “O^zbekiston”, 2009. – 446 b.
5. Каримов Э. Рол, место и сотсиалные позитсии духовенства Маверaннахра в ХЙв. Автореферат диссертатсии на соискание учёной степени кандидата исторических наук. -Ташкент: 1990.; Некоторые черты хозяйственной и политической деятелности Ходжа Ахрара // Узбекистан: странисы истории. -Ташкент: 1991. -С.5-7.
6. Mirzo Kenjabek. Hazrati Xoja Ubaydulloh Ahror: “Risolayi volidiyya” nazmiy tarjimasi va sharhi. -Toshkent: Sharq, 2019.
7. Sharipov A.Z. Inson manfaatlarini taminlash va halq bilan muloqot qilish jarayonlarida ijtimoiy hamkorlik. Imom Buxoriy saboqlari. Manaviy-marifiy, ilmiy-adabiy jurnal. №3, 2017– Samarqand, 2017. B.73-76
8. Navro‘zova G.N., Raxmatova X.X. Naqshbandiya tushunchalari genezisi. “Buxoro” nashriyoti, 2010. 232 b.
9. Faxriddin Ali Safiy. Rashahot: (Obi Hayot tomchilari). – Tabdil va so‘ng so‘z muallifi M.Hasaniy. – T.: Abu Ali ibn Sino nomidagi tib-nashr., 2003. 352-bet.
10. Ijtimoiy siyosiy terminlarning qisqacha izohli lug‘ati. N.Mahmudov tahriri ostida. Toshkent. Sahhof nashriyoti, 2021. 304 b.
11. Идрис шах. Суфизм. М. 1994.
12. Xoja Ubaydulloh Ahror. Risolai Havroiyya/Tabarruk risolalar. Nashrga tayyorlovchi, tarjimon, so‘z boshi va izoh mualliflari – M.Hasaniy, B.Umrzoh, H.Amin. – T.: Adolat, 2004. 21-25-betlar.
13. Xoja Ubaydulloh Ahror. Tabarruk risolalar/ Tarjimonlar Mahmud Hasaniy, Bahriddin Umrzoq, Hamidulloh Amin. - Toshkent: Adolat, 2004.
14. Raxmatova X.X. The world importance of the teachings of Khoja Ahror Vali. Academicia aninternational Multidiscipinary Research Journal (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal) 2021, r 1508-1512
15. Фарҳанги забони тожики. Том 1. Москва: 1969. 26-б.